

LÄÄNEMERESOOE PRONOOMENITE TÜPOLOOGIAT

On arvatud, et eoome-ugri (resp. uurali) keelte tänapäeval küllaltki diferentseerunud sõnaliigid taanduvad ainult kas nimetussõnadele (noomen-verbid) või viitesõnadele. Viimaste hulka on interjektsioonide kõrval kuulunud ka pronoomenid (Itkonen 1966 : 215 jj.). Selle sõnaliigi suurt vastu tõendab vastuvaidlematult seegi asjaolu, et asesõnad on otseselt suunanud ning mõjustanud noomeni- ja verbikategooriate kujunemist (pronominaalse päritoluga on nii posseessiiv-sufiksid kui ka pöördelõpud).

Oleks siiski ekslik pidada kõiki tänapäeval tuntavaid pronoomeniliike ürgseteks. Seda on küll kahtlematult ühesilbilise tüvega personaal-, interrogatiiv- ja demonetratiivpronoomenid, kuid nii läänemeresoome kui ka kaugemate angulaskeelte ainestik viitab relatiiv-, indefiniit- ja veel mõnede teistegi pronoomeniliikide hilisele tekkele. Seejuures on iseloomulik, et interrogatiivpronoomen on varem täitnud lähedalt kolme funktsiooni (olnud ka relatiivne ja indefiniitne), milline tarvitusviis pole veel tänapäevalgi läänemeresoome keeltest täielikult kadunud (Alvre 1982 : 45 jj.). Hiljem kujunenud pronoomeniliikide moodustamiseke on sageli kasutatud juba keeles eksisteerivaid asesõnu, neid reduplitseerides (näit. ungari kiki 'iga, igauks, mis tahes'; vrd. ki 'kes'), erinevaid pronoomenitüvesid liites ning ka sufikseid või prefikseid kasutades. Eriti kirju päritoluga on indefiniitpronoomenid, mille hulka kuulub ka varasemalle substantiividele või adjektiividele taanduvaid vorme (näit. eesti moni - vrd. komi -min: ko/min '30'). Mõjustusi on saadud ka naaberkeeltest, kusjuures siin torkab just venepäraste laenuelementide suur arv. Kuigi läänemeresoome keelte pronoomenid ei erine morfoloogilises mõttes silmatorkavalt teistest kaandsõnadest, tuleb siingi esile kas iidset omapära või üsna hiliseid erijooni. Järgnevalt peame põhiliselt silmas läänemeresoome pronoomenite leksikaal-derivatsioonilist omapära; mõnedele hälvetele deklinatsioonis pöörane tähelepanu vaid möödaminnes. Ainestiku jaotame 5 põhirühma:

1) lihttüved, 2) sufiksilised vormid, 3) prefiksilised vormid, 4) liittüved, 5) sõnaühendid. Pronoomenite semantilisel liigitamisel oleme jäänud traditsioonilistele alustele, kuigi on välja pakutud ka muid võimalusi (näit. Tuomiokoski 1969). Et seda ülevaatekirjutist viidetega mitte üle kuhjata, on neist üksiknäidete puhul üldiselt loobutud. Eesti keele murdematerjal pärineb peamiselt Keele ja Kirjanduse Instituudi üldsonavarakartoteegist, vana kirjakeele osas aga asjaomase autori teoseist, sugulaskeelte puhul - ilmunud murdetekstidest, sõnaraamatuist, eriuurimusist kui ka H. Ojansuu (1922) ja K. Maitins'aja (Майтинская 1964 ja 1969) käsitlusist.

1. Lihttüved

Vanad pronomeni-tüved on teatavasti olnud ühesilbilised. Soomeugriliste lähtekujudena rekonstrueeritakse tavaliselt demonstratiivsed *tä 'see', *će 'see, too', *to 'too', personaalsed *me 'meie', *te 'teie', interrogatiivsed *ku ~ *ko 'kes', *mi 'mis' (OJUN 1974 : 398 jj.). Kõik need tüved on ühesilbilistena säilinud ka läänemeresoome keeltes, kuigi mitte alati kogu paradigma ulatuses. Eesti ja soome keele partitiiv on just niisugune, milles eeltoodud morfeemid sellisena esinevad: e te-da, sm tä-tä 'seda', e se-da, sm si-tä; e mi-da, sm mi-tä. Eesti ja soome me ja te on nominatiivikujud, kuna aga *ku ~ *ko tuleb esile pronomeni-tüvelistes adverbides, näit. e ku-s, sm ku-ssa, e murd. ko-s 'kuhu; kus', ko-st 'kust'. Demonstratiivpronomeniil se 'see' on soome keeles kolm erinevat ühesilbilist tüve: se-, si-, sii-. Esimene on nominatiivi kõrval kasutusel ka genitiivis (se-n), sii-lised aga illatiivis, inessiivis ja elatiivis (sii-hen, sii-nä, sii-tä). Võimalik, et sii-tüve taga peitub lähtekuju *sei(ä)-, milles jä on koafiks (Alvre 1963 : 143).

Nagu eespool võisime tõdeda, on ka e moni, sm moni (< *monē) väga vana sõna (vrd. ka ung. -van, -ven: hat/van '60', öt/ven '50'; päritolult arvatavasti indo-euroopa laen - *mon(e)gh-, *men(e)gh- 'reichlich viel', Joki 1973 : 286), kuid selle asesonatahendus on kujunenud eraldi, nagu ka keelendil e ise, sm itse 'selbst, selber'. Viimase vastteil on kaugemais sugulaskeelis säilinud tähendus 'hing, vaim'. Ka ungari maga 'ise' on kujunemisviisilt eelmisele lähedane

(varasem tähendus 'keha'). Deklineerimisel saab e ise endale tüve ene-se-, milles hilisema moodustisena kombineerub (*ge-n > *ze-n) hen (vrd. sm hän 'tema' possessiivsufiksi rudimendiga -se- (vrd. sm vana kirjak. genit. hänensā 'tema, tema oma').

Mitmesilbiliste lihttüvede hulgas on lisaks genuinsele ainesele, nagu e kogu ja terve peale *mone muudki laenu- list: e koik, sm kaikki, vrd. leedu kiek 'kui palju' (SKES I : 141). Võrdluseks lisatagu, et just hilistekkelises indefi- niitpronoomenite rühmas on tee laenudele olnud lahti ka kau- gemates sugulaskeeltes. Nii on mordva jár ~ ar 'iga' ja ma- ri ar 'iga' laenatud türgi keeltest, udmurdi bides, komi bid 'iga' tšuvasist ning udmurdi jalan 'iga; igäüks' tatari keelest.

Kuigi vanad ühesilbilised pronoomenitüved pole lääne- meresooe keelte deklinatsioonist kadunud, on nende osakaal siiski järk-järgult vähenenud. Küllalt sageli on ühesilbili- ne tüvi korvatud mingi valmis käändega, nii et uude sõnatü- vesse on hakanud kuuluma ka käändelõpp. Liivi keele pronoo- menis mūnda 'mõni' näeme partitiivi üldistumist, näit. elat. mūndast, āp sō midagid 'von manchem ist nichts zu haben' (Kettunen 1938 : 238). Partitiiv on tunginud nominatiivi ka eesti murdevormides, näit. mitä 'mis', mitä kiire sull on? 'mis kiire sul on?' (Vaivara), keDas 'kes' (Hiiumaa). Viimase partitiiv keDas on seega kahe käändelõpuga vorm (vrd. kir- jak. ke-da). Partitiivil baseerub ka pronoomeni ise dekli- natsioon tüvega enda- (Palmeos 1956 : 106 jj.) Partitiivi mõju on tunda ka soome personaalpronoomenite genitiivis ja akusatiivis: meidän 'meie', teidän 'teie', heidän 'nende', meidät 'meid', teidät 'teid', heidät 'neid' ootuspäraste mei- den, meidēt jne. asemel (vrd. partit. meitä jt.). Soome kee- le häme murdes võib aga täheldada sõnas monta 'mõni' (kirja- keeles moni) samasugust partitiivi üldistumist deklinatsioo- ni kui eespool käsitletud liivi keele vormis: partit. montaa (Mägiste 1923 : 182). Beati ühiskeeles on tänapäeval päris tavaline tüüp se-lle-le 'diesem', to-lle-le 'jenem', ke-lle- le 'wem', mi-lle-le 'wem', mis hakkas metanalüütilisel teel (Ariste 1958 : 687) välja kujunema alles 17. ja 18. sajandi vahetusel. Varem tunti ainult reeglipärase tüvega vorme, näit. genit. Wanratti-Koelli katekismuses 1535.a. sen pattu ſpe- restl 'selle patu pärast', allat. Turu käsikirjas 17. saj. esimesel poolel selle, Lars Vigfusel 1641.a. selle rahwalle

'sellele rahvale'. Uutes allatiivides tajuti viimase kaände-
 lõpu ees olev sõnaosa uueks tüveks, kust ta üldistus kogu
 paradigmasse, välja arvatud ainult nominatiiv ja partitiiv
 (Alvre 1965 : 201). Mõnedes kaanetes on siiski ka vanad pa-
 ralleelvormid säilinud, näit. adess. se-l ~ se-lle-l, tranal.
se-ks ~ selle-ks jt. Eesti rannikumurdes ja vadjaa keeles
 kaandub se(e) 'dieser' obliikvakaandeis gene-tüvega, näit.
 vdj adess. sene-lla, transl. sene-ssi, kus deklinatsiooni
 põhjaks on saanud genitiiv sen (: se).

2. Sufiksilised vormid

Sufiksitate abil on juurde saadud uusi pronoomeneid, mil-
 lede tähendus varasematest erineb. Tähtsuse muutus ongi de-
 rivatsiooni tegelik eesmärk, kuid rõhutavate sufiksitate kor-
 ral pole seda alati toimunud. Õeldu kehtib ennekoike na-,
nä- ja ka-, kä- lõpulistele tuletistele suhtes.

-na, -nä. Substantiivides ulatub see sufiks uurali
 aluskeelde (Lehtisalo 1936 : 119 jj.). Ent kas pole ta pro-
 noomeneiski sama vana? On ju personaalpronoomenite ainsus
 kogu keelkonnas ikka veel n(a)-, n̄(a)-line: e mina, sm minä,
 lp, md mon, m mān, udm mon, h ma ~ mān-, neen man, kam man
 'mina'; - e sina, sm sina, lp don, md ton, m tān, udm ton,
 eel tan, kam tan 'eina' (Gollinder 1955 : 35, 57). Kummalgi
 pronoomenil on tüvevastad indo-euroopa keeltes (näit. lad
 akusat. me, te), milles on nähtud otsest tõendit nende keel-
 kondade algsugulusele (vt. ka SKES II : 346; SKES IV : 1034
 jj.).

N. Ojansuu meelest on pronoomenisufiksiga -na, -nä te-
 gemist ka sellistes vormides, nagu sm tuonaan 'fõr en tki se-
 dan, icke länge sedan, härom sistene', e toona eile 'vorge-
 stern', täna 'heute' jt. (Ojansuu 1922 : 26). Nende, adver-
 bidena kasutatud sõnade -na, -nä pole siiski tuletuselement,
 vaid vana, uurali aluskeelde ulatuva kõhakaande, lokatiivi
 lõpp (vrd. sm samana päivana 'samal päeval', viime yõnä 'mõ-
 dunud õöl'). See on hoopis teist algupära kui personaalpr o-
 noomenite -na, -nä.

-ka, -kä. Läänemeresoome keeled pakuvad siin välja kahe-
 suguseid näiteid: 1) sufiksi lisamisega pole pronoomeni po-
 hitähendus muutunud, 2) on saadud hoopis uus, teise tähendu-
 sega pronoomen.

Et rõhutav liide -ka, -kä on küsimuse tõhustamiseks li-

satud interrogatiivpronoomeneile *ku, *ke ja *ki, on küllaltki ootuspärane. Soome kuka (murd. kekä) 'kes' ja mikä 'mis' sõnadel on vasteid ka teietes ligemaie eugulaskesõnades; näit. isuri miGä, vadja mikä, eesti murd. ja rahvalaulude ega, miGä. Soome murded tunnevad kuka kõrval ka kekä-vormi, kuid ka-, kä-liite tarvitamine piirdub põhiliselt nominatiiviga. Genitiivi kunka kohta mainib A. Penttilä (1953 : 205), et see on "tuskin esintyvä". Asesõna mikä genitiiv on aga üldiselt kasutusel, kusjuures reeglipärane min on taandunud luulekeele vormiks. Illatiiv ja allatiiv näivad siiski olevat sellised käanded, millest on võimalikud paralleelvormid: kehen ~ kehenkä, kelle ~ kellekä: kuhun ~ kuhunka, kulle ~ kullekä; mihin ~ mihinkä, mille ~ millekä. Kõigis ülejäänud käandeis rõhutavat sufiksit ei kasutata (200 jj.).

Samasugune on üldjoontes pilt ka soome relatiivse (resp. indefiniitse) asesõna joka 'kes, mis' puhul. Lapi keelgi kasutab juoka-, juoga-sõnas sufiksit ainult paradigma üksikuis vormides (SKES I : 116). Sufiksi lisamine on andnud siiski tõuke oluliseks tähendusniheks, sest kaugemate eugulaskesõnate andmeil on tüved jo-, e-, i- olnud algselt emased vaid näitavatele asesõnadele. Besti iga, murd. ega, egä nagu ka karjala joga, jogo, isuri joGä, joGe, vepsa d oga, vadja jeka, jeka ja liivi jega, jega, jega on kasutusel indefiniitpronoomenina, näit. krj joga paikassa 'igas kohas', jo-ga-vuodehine 'iga-aastane'. Besti ja liivi keeles on sufiks saanud kindlaks tüveosaks, millele järgnevad käandelepud; näit. e iga-t juttu ei voi uskuda = iv je'gga rekkä ab vauska. Vadja jeka, jeka, ikä on aga käandumatu nagu vastav indefiniitne asesõna ka soome, karjala ja vepsa keeles, näit. jeka paikkaza 'igas kohas' (Ariste 1948 : 67; Ariste 1968 : 60). Iseseisva lauseliikmena on aga kasutusel edasituletuslik soome jokainen (jo + ka + hinen, vadja jekain, näit. sm en voi kertoa jokaiselle = vdi en vei juoga jekaiselle 'ma ei või rääkida igahhele'. Siia ka-sufiksi rühma kuulub veel vadja kammuga 'selline, saarane', mil, tõsi küll, on ka prefiksiline koostisosa (kam- < kas-), mille kohta vt. allpool.

Besti vana kirjak. ja murd. mea 'mis' ning murd. koa 'kes' rekonstrueeritakse tavaliselt kujul *miyä ja *kuva, kuid õigem oleks lähtuda vahetult *ka-, *kä-sufiksist, nähes tänapäeva esinemuses allegrovorme, mis sageli kasutatavais pronoomeneis on küllaltki tavalised (vrd. ka mina > miä, minul > miul jt.).

*-kin, *-kik. Tavalises keeleprungie on sel sufiksil rõhutat tähendus 'ka', näit. e minagi tulen = sm minäkin tulen. Liitunult interrogatiiv- ja ka relatiivpronoomeneile tuletatakse selle sufiksi abil mitmeid indefiniitpronoomeneid, nagu e keegi, miski, mingi, kumbki, ükski, sm jokin 'keegi, miski', kukin 'igauks', mikin 'miski, mingi'. Eesti mingi pole päris reeglipärane moodustis, sest -gi on liitunud siin genitiivile mi-n ja käändelõpu ki ei eelne gi-liitele (vrd. mingi : min-gi-le, aga keegi : kellele-gi). Soome pronoomenil jokin on enamikus obliikvakaändeis kasutusel ka in- (< *vin-) variant, näit. partit. jotakin ~ jotain, iness. jossakin ~ jossain jt. Partitiivile tugineb liivi midagiD 'mingi, miski'. gi-liitelised on veel vepsa kengi 'igauks', mingi 'miski', kudambki 'kumbki' jt.

Vadja keeles eksisteerib huvitav suhe, kus oi-liide on indefiniitpronoomeneis suhteliselt haruldane (mitäci 'midagi', kuna põhiesinemus taandub u-lisele (*-vin, *-kik) lähetevariandile. Viimane kombineerub sageli partitiivist pärineva D-ga, nii et läänevadja indefiniitpronoomenid ja -adverbid on tänapäeval tavaliselt iD-lõpulisel, näit. čettäiD 'kedagi', mittäiD 'midagi', čelleiD 'kellelegi', kensaiD 'kunagi'. Eitavais seoseis võib kohata rudimentaarseid kä-, ä-sufiksit, kuid esineb veel nimetatud sufiksitüüpide kontamineerumist ning Kukkusi murdes lisaks ka ki-, kki-elementi (kenki 'keegi', partit. kettäkki 'kedagi' jt.), mis kõik muudab vadja gi-liiteliste indefiniitpronoomenite ja -adverbide tüübistiku üsna kirjuks (Alvre 1982 : 263 jj.). Kui idapoolsemais läänemeresoome keeltes on kaan-, kään-sufiks taandunud kin-tüübi kasuks, siis soome keele eitavais lauseis on ta üha elujõuline: pronoomenivormid kenkään, kukaan 'ei keegi' mikään 'ei mingi', kumpikaan, kumpainenkaan 'ei kumbki'.

Mitmed kaugemate sugulaskeelte vasted, nagu komi ma-kē, mar-kē 'mingi, mis tahes', kudiz-kē 'keegi' jt., lubavad oletada, et kin-lõpulistele indefiniitpronoomenite alged ulatuvad otsaga permi perioodi (Ojansuu 1922 : 102).

-ma, -mä: Selle sufiksiga moodustatud pronoomenite põhilised näited on soome keelest: tämä 'see' (mitmus nämä 'need'), murd. semä 'see, too'; mokoma (murd. mukoma, mukama) 'selline, niisugune'. Demonstratiivpronoomeni tämä esialgne tä-tüvi on säilinud obliikvakaändeis (partit. tä-tä, iness. tä-ssä jne.), välja arvatud ainult genitiiv (tämän).

Pronoomen on mā-lisena tuntud kogu läänemeresoome keelealal; karjala ja isuri tāmā, vepsa t amā, vadja tāmā, eesti tema, liivi tā'm. kolmes viimases keeles kasutusel personaalpronoomenina 'er, sie'.

Soome murdeline semä, mis on hiline analoogiamoodustis tāmā eeskujul, on leidnud mõningat kasutamist ka kirjakeeles (vt. NS V : 114). Selle seostamine ungari öve-tüvega nagu ka eesti murdelise kujuga seo 'see' (Ojansuu 1922 : 21) tundub ülimalt kahtlane. H. Ojansuu muidu teeneka uurimuse nõrgaks küljeks ongi asjaolu, et ta sageli ei näe eri-ega paral-leelarenguid, vaid püüab kõik variandid taandada iidsetele lähtekehtadele.

Soome mokoma ulatub tekkelt läänemeresoome aluskeelde, vrd. veel samatähenduslikud karjala mukoma, mugoma, isuri mokkōma, vadja mokoma. Edasituletuslik on eesti murd. mogumane 'imelik, kummaline'. Nagu soome pronoomenis moinen 'sel-line' peetakse ka siin sõnajuureks mo'd (SKES II : 347).

Karjala kudama (ka kudamane) 'mis, kumb' ja vepsa ku-dam. genit. kudaman kuuluvad ku-juureliste tuletiste hulka. Siin on oleti tegemist liitsufiksiga -tama. Tuletis ise näib aga pärinevat volga perioodist. Sarnasus interrogatiivsete ja relatiivsete vormidega mdE kodamo, mdM kodama 'mis, missugune' on liialt suur, et seda mitte uskuda.

*-mpa. *-mpä. Tavalise komparatiivi sufixsina on see tuntud ka lapi, ungari ja osalt samojeedi keelte alal (viimastes küll deminutiiv-augmentatiivses tähenduses; Hakulinen 1968 : 100). Sufiksi varasem kasutus näib olevat piirdunud ainult pronoomenitüvedega ja tema tähenduski pronoomenistendast tulenevalt on olnud esmajoones vastandlikkust rõhutav (vrd. mari tembal 'siinpoolsem koht' - tumbal 'sealpoolsem koht', lapi däbbē 'siin' - dobbē 'seal'. Vastandusega on tegemist ka läänemeresoome paarissõnalisel pronoomenis e emb-kumb, sm jompi-kumpi, milles võrdväärselt käänduvad mõlemad komponendid; e genit. emma-kumma, iness. emmas-kummas, sm genit. jomman-kumman, iness. jommassa-kummassa jne. Selle teine komponent e kumb (genit. kumma), sm kumpi (kumman) on kasutusel ka iseseisva sonana. kin-liide on andnud sellele indefiniitse tähenduse (e kumbki, sm kumpikin, kumpainenkin), millest oli juttu juba eespool. Isuri ja vadja keeles on pronoomen säilitanud nominatiiviski a-vokaali: isuri kumBe, vadja kumpa.

Iseseisvat jompi-pronoomenitki on tuntud, nagu osutab

soome vana kirjakeel: Martti'l ottakan se ... iomman hallusa se on 'võtku see ..., kelle valdues see on'. Eesti keel kaentab murdeis asünteetilise emb-kumb kõrval ka sidesõnalist ütlust emb või kumb. Nii eesti vana kirjakeele adverbid emmis 'kuni', emmik ~ immik 'võib-olla' kui ka soome edasituletuslik relatiivpronoomen jommainen 'milline' viitavad varasemale jompi- ja emb-sõnade iseseisvale kasutamisele. *empi-vormi edasituletiseks saab pidada soome verbi empia 'kahelda'.

Soome vana kirjakeel viljeles veel relatiivses tähenduses sempi-sõna korrelaadina jompi-, kumpi- pronoomeneist: Martti'l maxakan sembi heistä pijspan 3 mrka, iombi sen wallitsi 'maksku see piiskopile 3 marka, kes selle valis'. Ainult vepsa keelest on registreeritud pronoomen kudamb:: kudambha kädhe 'kumba kätte'. Tuve kuda- osas võrreldagu seda eespool käsitletud kuda-m-tuletisega.

Kogu läänemeresoome keelealal on tuntud mitmuses kasutatav *molempi: e molemad, sm molemmat, Krj mollembad, is mollõmad, vps mõõmbad, vdj mõõpõad, lv mõõlmõd.

Nimetatud sufiksrite kõrvale on eri läänemeresoome keelis veel tekkinud hulgaliselt muidki omapõhjalisi tuletisi, kuid nende levik on tavaliselt piiratud, näit. e selline, lv selli, selli, aga sm sellainen 'selline'. Näilisele häälikulisele sarnasusele vaatamata on niisuguste pronoomenite etümoloogiagi erinev. Käesoleval juhul on eesti ja liivi keeles liitunud sufiks -inen se-pronoomeni adessiivile sellä, soome keeles on aga substantiivil laji 'liik' põhinev -lainen (< -lajinen) liitunud genitiivile sen. Eesti keeles esineb liitsõnalise vormi järelkomponent sageli kujul -sugune (tuletis substantiivist sugu), näit. missugune, seesugune, samasugune.

Läänemeresoome keelte idapoolsel alal on tugev kontakt vene keelega põhjustanud mitmete laensufiksrite tekkimist, seda ennekõike indefiniitpronoomeneis ja adverbides.

-bi. Kasutusel vadja keeles: nõ ku'ibi sa'vve se' vä'r-räisi 'Wie (wäre es) also (möglich), den Sperling zu fangen (fest zu bekommen)'. J. Mägiste tõlkes (1954 : 211) esinev sõna 'also' näib viitavat sellele, et autor on käsitlenud vadja sufiksit -bi kui soome liitepartikli -pa, -pä vastet. Tegelikult on see ikkagi sama kui vene konditsionaali komponent бы (vrd. я бы хотел 'ma sooviksin').

-bui(t). -buit ena. Näited on karjala keele Tihvini murdest: mitua buit 'mingisugune', miilä buit 'millegagi',

milla bui ripakolla 'mingi lapiga', mih buitena värõii 'mingisse kotti'. Sama sufiks on Aunuse murdes kasutusel ka prefiksina (vt. allpool). bui(t)-. buitena-elemendi lähtekohaks on vene -НЮУДЬ näit. ЧТО-НЮУДЬ 'mieki'.

-i. Karjala keeles: kefiä i jõlu 'kellelgi pelnud', mustetah konzu kudai nahku pidaw nostua 'peetakse meales, millal mingit nahka on vaja välja võtta (tõsta)'. Siin on vene sõna я 'ka, ja' siirdunud sufiksina *kin-, *kik- partikli funktsiooni.

-ni, -ni. Levinud nii sufiksina (resp. tagaasendis) kui ka prefiksina: isuri keeles kelni 'kellelgi', vadja keeles (Kukkusi) kuzani 'kuskil', vepsa keeles ken-ni 'keegi', alal. kefiä-ni mi-ni 'miski', kudam-ni 'keegi', knna-ni 'kuskile'. ni-, ni-sufiksi päritolu pole olnud küllalt selge. L. Kettunen (1943 : 418) seostab selle kahtlevalt vepsa oma sõnaga nin 'nii'. K. Maitinskaja (Майтинская 1964 : 84) peab aga prefikseid koguni soomeugriliseks, seostades näiteks ungari vormidega nem, ne 'ei, mitte'. Hoopis tõesem on siduda see läänemeresoome prefiksiliste ni-vormidega (vt. tagapool), kust ni- küllaltki iseseisva elemendina on siirdunud sufiksiks (vrd. näiteks -ni kasutamist karjala keeles soome kin-sufiksi vastena verbivormis: a mie händ en ni tiedän 'aga ma teda ei tundnudki'). Mitme teisegi laenelemendi kasutamisel võime tõdeda kahepaiksust, nende rakendamist nii prefiksina (resp. eesasendis) kui sufiksina (resp. tagaasendis).

-nibu(i)t-, -nibit-. Karjala keele Tihvini murdes on kem nibuit üöksun 'on keegi eksinud', isuri keeles midä-nibut 'midagi', vadja keele Kukkusi murdes kannibit 'keegi'. Sufiksi vene vasteks on -нЮУДЬ näit. КТО-НЮУДЬ 'keegi'.

-to. Karjala keele Kalinini murdes no kunneto kado 'no kuskile kadus', Tihvini murdes midä to sano 'midagi ütles', kuin to 'kuidagi viisi'. Sufiks on sellisena üle võetud vene keelest (vrd. кто-то 'keegi', что-то 'miski').

Võrdluseks lisatagu, et ka mitmed kaugemad sugulaskeeled tuginevad indenfinitpronoomenite moodustamisel samasugustele laensufiksitele ja prefiksitele (Майтинская 1966 : 235 jj.; Трощева 1967 : 83 jj.).

3. Prefiksilised vormid

Aglutineerivate soome-ugri keelte põhiolemesse on alati kuulunud sonatuletus sufiksile, aga mitte prefiksile abil.

Osalt indo-euroopa keelte eeskujul, osalt juhuslike omapõhjaliste impulsside tõttu leidub läänemeresoomegi keeltes vahesel määral pronoomensid, mille põhiosa ees olevat silpi tuleb käsitleda prefiksina.

Pronoomeni 'see' ka-element taandub vadja sõnas kase verbivormile kas! tähendusega 'vaat!' (vrd. sm katsoa 'vaadata' ja eesti vana kirjak. katso! 'vaata!'). Kui vadja se-pronoomen kaandub obliikvakaandeis analoogilise sene-tüvega, siis kase on sailitanud reeglipärase (ka)se-tüve, näit. elat. kazessa ~ kazessa, ablat. kazeAAs kazeAAs. Ka mitmuses on ni- asemel algupärasem (ka)nei-, näit. elat. kaneissa ~ kaneissa. Ebareeglipärane sisekadu ilmneb ains. partitiivis kasta (vrd. ka-elemendita sita). Sama prefiksiga on saadud teinegi vadja demonstratiivpronoomen kammuga 'selline, saarane', mille sufiks -ga on päritolult sama kui asesõnus mi-ka 'mie', jeka ~ ika 'iga' (vt. eespool).

Karjala ja vepsa keeles on tulnud kasutusele ne-, ne-osisega demonstratiivpronoomenid, mille moodustusviis on analoogiline vadja prefiksilise tüübiga. Põhisõnaks on siin samuti se 'see'. Näit. karjala keele Aunuse murdes neõe 'see', genit. neoen, partit. neoida, mitm. nominat. nened, adess.-allat. nenil; vepsa keeles netse 'eee', genit. netsen, partit. netsida, mitm. nominat. nene, partit. nenid, illat. nenihe. Prefiksi ne-, ne- lähtekohaks on siingi nägemist märkiv verbivorm 'vaat see' (vrd. eesti vanas kirjakeeles näse! 'vaat!' ja idasoomes näetse! 'vaat nii!'). Võimalik, et sama lähtega on ka vepsa prefiks na-, mis kombineerub pronoomenitüvega ka-, andes adverbe nakus 'seal', nakhu 'sinna', nakuspa 'sealt' (Kettunen 1943 : 404).

Omapärane edi-prefiksiga indefiniitpronoomenite ja adverbide tüüp on tekkinud Kagu-Eesti murdealal: edikes ~ edikea 'keegi', edimia ~ edimis 'mingi, miski'; edikuhu 'kuhu-gi', edikust 'kuskilt', edikuna 'kunagi' jt. Päritolult on edi-lāti keele mõjul tekkinud tõlkelaen 'ei tea' (vrd. lāti nezas 'ma ei tea, kes', nezkur 'ma ei tea, kus') (ligemalt vt. Alvre 1975 : 238 jj.).

Liivi keeles on prefiksi äts- abil moodustatud äts-mingi 'mingi', äts-kuidagi 'kuidagi', äts-kuskil 'kuskil' jt. Selle prefiksi etümoloogia on ebaselge. H. Ojansuu (1922 : 100) on seostanud äts-vormi sõnaga edas (vrd. M. Agricolaal edekuhunga). L. Kettunen (1938 : 515) on näinud lühendamist sõnnast ät sa, äp siž vms. Ilmselt on siin tegemist sama-

laadse läti keelest mõjustatud uusmoodustisega nagu Kagu-Eesti edi- korral.

Venepäraseid laensufikseid võib kohata idapoolsemal läänemeresoome keelil:

hod-. Vadja keele Kukkusi murdes hot, kuhō tsūhō miā mēn 'kuhu tahes tööle ma lähen'. Karjala keeles on hot, hot' (< vene XOTb) säilitanud veel leksikaalse iseseisvuse (vt. ta-gapool).

kojo-, koje-. Näit. vepsa keeles kojo-ken 'keegi', kojo-kelle 'kellelegi', kojo-mi 'miski', kojo-mitte 'mingisugune', vadja keeles koje-ken 'nagon', koje-mi 'nagot' (Ahlqvist 1856 : 77). Viimaste näidete koje- on täpselt vene lähteprefiksi kos vaste (vrd. kos-ko 'keegi', kos-ko 'miski').

ni-, ni-. See prefiks on eituse puhul laialt kasutusel mitmes läänemeresoome keeles. Piirdume siinkohal vaid mõne näitega: karjala keeles ni ken ei aasu 'keegi ei astu', ei sūō ni mid'a 'ei sūō midagi', vepsa keeles ni-ken 'ei keegi', ni-mi 'ei miski', vadja keeles ni-ken 'ingen', ni-mi 'intet'. Selline prefiksi kasutamine vastab täiel määral vene keelele (vrd. ni-ko 'ei keegi', ni-ko 'ei miski').

4. Liitüved

Üheks uute pronoomenite saamise viisiks soome-ugri keeltes on olnud kasutusel olevate tüvede liitmine. Lihtsa reduplitseerimise kohta toodagu lisaks eespool mainitud ungari ki-ki'le näiteid mordva keeltest: tete ~ tite 'seesama', ki-je-ki-je 'keegi', meze-meze 'miski'. Teiseks mooduseks on olnud erinevate tüvede liitmine, näit. mordva keeles ete, ese 'dieser', sete 'jener'. Just seda võimalust on mõnel määral kasutatud ka läänemeresoome keeltes.

Erinevate pronoomenitüvede liitumise klassikaliseks näiteks võib pidada soome keele pronoomenit joku 'keegi; mingi, mõni', kus sõnaosad jo ja ku on veel niivõrd iseseisvad, et käänta tuleb topelttunnuste ja käändelõppudega: mitm. nominat. jotkut, ains. elat. jostakusta, mitm. elat. joista-kuista jne.

Mõlemate komponentide käänamist võisime eespool täheldada ka paarissõnalise indefiniitpronoomeni e emb-kumb, sm jompikumpi puhul. Küllaltki tavaline on selline asünteesilim kasutusviis veel pronoomenitüvelistes adverbides, nagu e

siia-sinna, siin-seal, em siella-taällä jt., millise kaeutusviisi vann juuri tõendavad ka mordva tash-tosh 'siin-seal' ja teigak-tougak 'siia-sinna'.

Interrogatiiv- ja demonstratiivpronoomeni liitumist nägime eespool mordva meze-meze vormis, kus *mi + *se (koos reduplikatsiooniga). Põhimõtteliselt sama seletus näib sobivat ka eesti interrogatiivpronoomenite kes 'wer' ja mis 'wae' puhul. Esialgseist moodustisist *ke-se ja *mi-se on tänapäevaks jäänud järele lõppvokaalita kuluvormid. Et areng on kulgenud just seda rada, näitab tendents samade pronoomenitüvede liitumise kordamiseks: ühis- ja murdekeeles kesse (< kes + see) 'kes', misses (< mis + see) 'mis'. Lõuna-Eesti murdes kombineerub kes ka pronoomeniga 'too': kestu (< *kes + too).

Liitvälised on veel demonstratiivpronoomenid e seesama (vrd. sama), vđj sesa-ma, mokosa-sama 'niisemasugune'. Neil kaanduvad mõlemad komponendid: e partit. sedasama, iness. sellesamas, allat. sellelesemale jne., vđj genit. senä-samä, partit. gita-samä, elat. senessa-samassa, adess. mokomassa-samassa, elat. mokomassa-samassa jne.

5. Sonüendid

Sonüendil baseeruvad moodustised on läänemeresoome keelias omased ainult indefiniitpronoomenile. Keeliti on esinemus küllaltki varieeruv, mis viitab selliste konstruktsioonide hilisele tekkele. Esialgsele interrogatiivpronoomenile on lisatud otseselt selguse mõttes mingi kaand- või pöördsona vorm.

Koige levinum on interrogatiivpronoomeni kombineerumine verbile 'tahtma' tugineva vormiga, mis tuleb esile vähemalt neljas keeles ja võib seega pärineda juba läänemeresoome alnekeelest. Eesti keeles lisab tahes (deg-tegevusnimi verbist tahtma pronoomsile või adverbile umbmaärase varjundi, näit. kes tahes 'kesgi', mis tahes 'miski', kus tahes 'kuski', millal tahes 'millalgi', kuidas tahes 'kuidagi viisi' jt. Pilt on samasugune ka liivi, karjala ja vepsa keeles, näit. lv lää vohk miä tō ts(š) 'olgu mis tahes', krj rua miä tahto 'tee mis tahes', vps laake miä taht otab 'võtku mis tahes'. Eesti, soome ja isuri keeles on kasutusel konstruktsioon noomenil *ika 'iga' põhinevate vormidega, näit. e kes ikka, sm kuka (kun) ikänänä ~ ikinänä, is kuga ikkaan ~

ken ikka 'keegi'. Omapärane on isuri kahe käändelõpuga mi-li•kkel 'mingil', mis osutab järelkomponendi täielikku suffigeerumist ja liitvormi ülekaavamist lihtsõnake. Eesti ja soome keeles annab ka tähendus 'ainult, vaid' põhisõnaga kombineerudes indefiniitsuse, näit. e. kes vaid (~iganes) soovib = sm kuka vain haluaa 'kes vaid soovib'.

Vadja, isuri ja karjala keeles liitub verbi 'saama' ainsuse 3. pööre interrogatiivsõnale, andes sel teel nii indefiniitseid pronoomeneid kui ka adverbe, näit. vđj čenlčb 'keegi', mikälčb 'miski', kumplčb 'kumbki', kusalčb 'kuskil', is kel lč 'keegi', krj kelliw 'keegi', kuin čiev 'kuidagi'. Varasem sõnaühend on sulanud kokku liitsõnaks, kusjuures järelkomponent muutumatuna on tänapäeval võrdne sufiksiga.

Ülejäänud juhtudel piirdub sõnaühendilise tüübi tarvitamine ainult ühe keelega. Loetleme need konstruktsioonid järgnevalt keelte kaupa. Soome keelest on nimetamata veel hyvänsä-, vaikka- ja jos-tüüp, näit. mitä hyvänsä 'mis tahes', maksan vaikka mitä 'maksan mis tahes', olkoon jos kuka 'olgu kes tahes'. Soome vanast kirjakeelest lisanduvad edes-, es- ja ehkä-juhud: M. Agricolal edeskuhunza 'kuskile', es quinga 'kuidagi', echke cuhunga paiokan hen oatu 'kuhugi kohta ta kukkus'. Karjala keele eri murdeis viljeldatakse interrogatiivpronoomeneile liitunult sõnu kačot, ni valdah, ollow, mäntie ja kuda, näit. kunne kačot 'kuhugi', mida ni valdah 'mida tahes', ka ken ollow sieľä ajaw 'vaat keegi sõidab seal', lehmän ajetaa mäntie mistä 'ajavad lehma mine tea kust', kuda kelľä 'kellelgi'. Vepsa keeles saadakse indefiniitseid sõnaühendeid keelendite putü, putui, melhčž ja se abil, näit. min putü basima 'mida tahes rääkisime', saake ken melhčž ajab 'sõitku kes tahes', hän uni-meles põlgästui mida se 'ta unes kartis midagi'. Liivi keeles nagu ka mitmel juba mainitud juhul saadakse indefiniitsus just verbivormiga. Verbi 'tahtma' kõrval (vt. eespool) on kasutusel ka 'olema', näit. lv voľg miš voľts(č) 'olgu mis tahes'.

Et pilt indefiniitseist sõnaühendest saaks terviklikum, tuleb esitatuile lisada veel vene keelest saadud laenud, mida mõnedes läänemeresoome keeltes koos omatüveliste interrogatiivpronoomenitega või -adverbidega kasutatakse, tulemuseks sõnaühendil baseeruv indefiniitsuskonstruktsioon. Osa laenelemente paikneb põhisõna järel, osa ees.

bi. Näide on karjala keele Tihvini murdeet: miula vain kenen bi tois 'malle kelle tahes tooks'. Nagu V. Rjagojevi tõlgegi osutab, kuulub vene keelele by konditsionaali koostise ('ИМЬ БЫ КОГО ОН ПИВЕТ, Progress 1980 : 341), kuid karjala keeles seostub bi ikkagi pronoomeniga kenen. Vadja keeles on -bi kontakt põhisonaga veelgi tihedam, muutudes suffiksiks (vt. eespool).

hot. See vene päritoluga sõna (ХОТЬ) on üldiselt eesasendie (vt. tagapool), kuid vadja keeles esineb harva ka pronoomeni järel: iili ki rpiitšoi i mitä xoit 'või tellisvõi mis tahes'.

kajo. Kasutusel tavaliselt prefiksina (kojo-, koje-), kuid kombineerudes hot-sõnaga võib ta karjala keeles siirduda tagaasendisse, näit. hot kudamañe kajo 'milline tahes'.

l'uwbo. Karjala keele Kalinini murdes: mid ä l'uwbo rua 'mida tahes tee', mi l'uwbo 'mis tahes'. Vene vasteks on siin suffiks -лубо (näit. что-лубо 'miski'), mida on hakatud kasutama iseseisva sõnana. Võrdluseks märgitagu, et ka suffiks -мис on karjala ja soome keeles leskikaliseerunud (→ niska, vt. NS III 649).

ni. Karjala keele Tihvini murdes ruvetti valamaa ran-silöil l'ä da ken mil l'ä ni 'hakati valama ämbritega ja kes millegagi'. Vadja ja vepsa keeles on ni, ni liitunud põhisonaga tihedamalt, sulades suffiksiks (vt. eespool).

Laenelementide kasutamine interrogatiivpronoomeni ja -adverbi ees pole nii sage kui nende järel, kuid kõik allpool mainitavad juhud tulevad eri keeltes esile ka suffiksina (resp. tagaasendis) või prefiksina.

hot, hot, hos. Karjala keele Tihvini murdes hot kel l'ä 'kel tahes', hot midä 'mis tahes'; A. Genetzil (1881 : 206) hot ken 'kes tahes', hot kumbane 'kumb tahes', Aunuse murdes A. Genetzil (1885 : 159) hoz mi 'mis tahes'; vadja keeles hot miltine 'milline tahes'. Eraldi märgitagu karjala keele Tihvini murdest siefa hot min nibuit 'seal kui palju tahes', kus indefiniitsust markerivad osised on dubleeritud (hot ja -nibuit), mõlemad vene päritoluga. Vene ХОТЬ on enamikul juhtudel säilitanud vormilise iseseisvuse, sulamata täielikult kokku järgneva pronoomeni või adverbiga.

l'ibo. Karjala keele Aunuse murde näide l'ibo midä nevonus ga 'ta on midagi õpetanud' osutab, et vene suffiks -лубо (vrd. что-лубо 'miski') on laenates võinud siirduda ka eesasendiee. Tagaasendis, nagu eespool nägime, on sel laen-

elemendil karjala keele Kalinini murdes häälikaline kuju
l'uwbo.

Lõpuke lieatagu, et läänemereose keelte pronomemite morfoloogia (mitmuse ja käändelõppude moodustamises) on säilinud üht-teiet iidaet, kuid rikkalikult on ka eriaranguid. Nende jälgimine ei kuulu aga enam käesoleva kirjutise piiridesse. Põgusalt on nende ridade kirjutaja asjastestest nähtustest siiski varem juttu teinud (Alvre 1963 : 195 j.j.) millele siinkohal viitame.

Kirjandus ja selle lühendid

A h l q v i s t, A. 1856, Wotisk grammatik jente språkprof och ordförtgökning, Helsingfors; A I v r e, P. 1963, Pronomeni see tuvest laanemereose keeltes. - ESA IX : 131 - 150; 1965, Pronomenite isearasui. - ESA II : 195 - 208; 1975, Über eine Neubildung in den finnisch-ugrischen Sprachen (auf dem Hintergrunde der pronominalen Typologie. - ÖAV XII : 235 - 241; 1982, Das wotische Suffix -oi und seine Varianten. - ÖAV XVIII : 263 - 270; 1982, Laanemereose indefiniitpronomenist. - SUST 181 : 45 - 55; A r i s t e, P. 1948, Väda keele grammatika, Tartu; 1958, Metanalüüsi osa keele arengus. - EK : 681 - 688; 1968, A Grammar of the Votic Language, The Hague (Uralic and Altaic Series 68); C a l - I i n d e r, B. 1955, Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic Languages, Stockholm; G e n e t s, A. 1881, Tutkimus Venäjän Karjalan kielästä, Helsinki (Suomi II 14); 1885, Tutkimus Aunuksen kielestä, Helsinki (Suomi II 47); H a k u l i n e n, L. 1968, Suomen kielen rakenna ja lausutus. Kolmas, korjattu ja lisetty painos, Helsinki-Kaurus; I t k o n e n, E. 1968, Kieli ja sen tutkimus, Helsinki; J o k i, A u l i s J. 1973, Uralier und Indo-Germanen, Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen, Helsinki (SUST 151); K a t t u n e n, L. 1938, Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung, Helsinki (LSFU V); 1943, Vapsan murteiden lauseopillinen tutkimus, Helsinki (SUST LXXXVI); L e h t i s a l o, T. 1936, Über die primären uralischen ableitungssuffixe, Helsinki (SUST LXXII); M a g i s t e, J. 1932, Kaandelopp tuve- ja tuletuselemendina eestis ja lähemais sugukeelis. - Kultuuri ja teaduse teilt, Tartu; M a g i s t e, J. 1959, Woten erasuhan. Wotische Sprachproben, Helsinki (SUST 118); ES - Eykysuoman sanakirja. Lyhentamaton kansanpainos I - VI, Porvoo-Helsinki 1966; SKES - Suomen kielen etymologinen sanakirja I-VII, Helsinki 1955 - 1981; O j a n s u u, H. 1922, Itämerensuomalaisen kielen pronominioppia, Turku (TSYJ B I 3); P a l m a o s, P. 1956, Eesti keele pronomeniist enese ~ endh. - ESA II : 106 - 123; P e n t t i l ä, A. 1963, Suomen kielioppi. Toinen, tarkastettu painos, Helsinki-Porvoo; T u o m i o k o s k i, B. 1969, Asemoisilmaustemme luokittelusta, Helsinki (Suomi 114 4);

М а й т н с к а я К.Е. 1964, Местоянения в мордовских и марийских языках, Москва; 1966, Заимствованные элементы в

местоименной лексике финно-угорских языков. - СбУ II : 235 - 240; 1969, Местоимения в языках разных систем, Москва; Ряго в В.Д. 1980, Образцы карельской речи (тихвинский говор собственного карельского языка), Ленинград; Трощева М.П. 1977, Заимствованные элементы в местоимениях мокша-мордовского языка. - Вопросы мордовского языкознания, Саранск.

П. А л в р е
(Тарту)

О ТИПОЛОГИИ ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКИХ МЕСТОИМИНИЙ

Р е з ю м е

В последнее время исследователи довольно часто обращались к проблематике местоимений в разных финно-угорских языках. Так как накопилось много ценного сравнительного материала, целесообразно рассматривать образование местоимений не по отдельным языкам, а по разным ветвям финно-угорской семьи.

В данной статье выясняется, что сохранилось исконного в прибалтийско-финских местоимениях (односложные основы *tä-, *se-, *to-, *ku-, *mi- и др.) и как возникли новые типы местоимений. Весь материал анализируется в пяти разделах: 1) простые основы (эст., фи. me 'мы', te 'вы' и др.), 2) суффиксальные формы (эст. i-ga, фи. jo-ka 'каждый' и др.), 3) префиксальные формы (вод. ka-se 'этот', эст. диал. edi-kes 'кто-то'), 4) сложные основы (фи. jo-ku 'кто-либо, что-либо', эст. kes-se 'кто'), 5) словосочетания (эст. kes tahes фи. kuka tahansa 'кто-то'). Рассматриваются также заимствованные форманты, главным образом из русского языка, напр. кар. ken-nibuit 'кто-нибудь', вепс. ni-ken 'никто'.